

חציית קו התאריך בערב שבת הלוח וחזור

שאלה:

מסלול הטיסה המתוכנן היה מטוקיו לניו יורק. נתיב הטיסה היה אמור לעבור מעל הקוטב הצפוני ולעזוב את טוקיו (GMT+9) בשעה 15:00 ביום שישי ולנחות בניו יורק (GMT-5) גם ביום שישי בשעה 15:00 (כל הזמנים כמובן לפי השעון המקומי).

מכיוון שהיה מדובר בשעה הסמוכה יחסית לשבת כמה מהנוסעים ביררו עם חברת התעופה האם אמור להחשיך בשלב כלשהו במהלך הטיסה והם נענו שלא.¹

במהלך הטיסה התחיל אחד הנוסעים להתנהג בצורה מחשידה ולכן הוחלט לעצור אותו. הטיסה נכנסה לכוננות חירום לפיה הם היו צריכים לטוס בקרבת ערים על-מנת שיוכלו לבצע נחיתת חירום במידה ויהיה לכך צורך, ומשום כך, הם היו צריכים לסטות מעט דרומה מנתיב הטיסה המקורי.

בעקבות הסטייה דרומה, השמים התחילו להחשיך. לאחר זמן קצר, כוננות החירום הוסרה, והם חזרו לנתיב הטיסה המקורי, ושוב נהיה אור. בסופו של דבר הם נחתו בניו יורק כמתוכנן לפני שבת.

האם כאשר החשיך היו הנוסעים חייבים לשמור שבת? האם היה עליהם לקדש ולהתפלל תפילות שבת? מה הדין כאשר הגיע למקום שבו האיר היום; האם מבחינתם יצאה בכך השבת ומותר היה להם לעשות מלאכה? האם היה עליהם להבדיל משהגיעו למקום שבו זרח אור יום? ומה הדין כאשר יודע אדם מראש שהטיסה תעבור דרך מקום שמחשיך, האם מותר מראש לטוס בטיסה כזו כשיודע שבמהלך השבת יהיה בטיסה?

תשובה:

שאלה זו קשורה למעבר בין מקום למקום והשלכותיו של ההבדל בין הזמנים. אולם, לפחות בנוגע לשאלה הנוכחית, המעבר ממקום למקום מחייב את חצייתו של קו התאריך, המשנה את היום. נבהיר אפוא תחילה את משמעותו ההלכתית של קו התאריך.

א. מקורות הלכתיים בנושא קו התאריך

סוגיית קו התאריך נידונה בקצרה באופן עיוני בדברי הראשונים בקשר לסוגיית הגמרא בעניין קידוש החודש. דיון הלכתי מעשי יותר בשאלה זו החל לאחר גילוי אמריקה, שהוכיח בצורה מוחלטת כי העולם עגול, תוך יצירת האפשרות להקיף את כדור הארץ ממזרח למערב. הראשון

1 אמנם, ראה על כך להלן הערה 67 ואילך שבכל טיסה מיפן לארה"ב מחשיך במהלך הטיסה.

שעמד על התוצאות ההלכתיות הייחודיות לתופעה זו היה ר' דוד גנז, תלמיד הרמ"א, המהרש"ל והמהר"ל, בספרו נחמד ונעים.²

בשנת תש"א התעוררה שאלה זו הלכה למעשה, במלוא חריפותה, כאשר תלמידי ישיבת מיר נסו משואת אירופה והגיע לקובה שביפן.³ המהגרים ששהו בקובה קודם לכן, שמרו את השבת לפי סדרי הימים הנהוגים במזרח העולם. לעומתם, תלמידי ישיבת מיר שהכירו את מחלוקת הפוסקים לגבי 'קו התאריך' ההלכתי⁴ פנו לרבותיהם שבארץ ישראל (הגרא"י פינקל, ראש ישיבת מיר שהשיב בשם בעל החזון איש, והאדמו"ר מגור בעל ה'אמרי אמת' שהתייעץ עם הגרי"מ טיקוצ'ינסקי והגר"ד שפירא). מחוסר רצון להכריע במחלוקת, הם החמירו כשתי השיטות ושמרו שבת יומיים. אולם היה ברור שלא ניתן יהיה לצום יומיים ביום הכיפורים ומשום כך, בהתקרב צום יום הכיפורים, הם פנו להכרעתם של רבני ארץ ישראל. הגרי"א הרצוג כינס אסיפת רבנים (החזון איש שלח לאסיפה נציג מטעמו), ומסקנתם היתה שעליהם לצום ביום שחל יום הכיפורים על פי התאריך המקובל בקובה (יום רביעי). אולם החזון איש שלח להם מברק שבו נאמר: "אכלו ברביעי וצומו בחמישי ואל תחשו לשום דבר".⁵

סוגיית קו התאריך נידונה במקומות רבים, להלן אציין לכמה מהם: ספר קו התאריך הישראלי לגרמ"מ כשר (ירושלים תשל"ז); קו התאריך בכדור הארץ לר' יהודה אריה בלום (ירושלים תשנ"ז); נספח לערך יום באנציקלופדיה התלמודית (כרך כב, עמ' שצח-תז); ספר ישראל והזמנים לר' ישראל דוד הרפנס (ברוקלין תשמ"ז); תאריך ישראל לר' ישראל טאפלן (ליקווד תשנ"ז); "בענין קו התאריך", מאמר מאת הרב יוחנן הכהן שבדרון (קובץ בית אהרון וישראל, קמז (שנה כה, עמ' צה-קכא).

בדברינו להלן נבקש לסכם בקצרה את העניינים הנחוצים לגבי שאלתנו, עם תוספות נחוצות.

ב. רקע מציאותי

קו התאריך הוא קו דמיוני שאותו יש להעביר במקום כל שהוא בכדור הארץ. כתוצאה מסימון קו זה, התאריך משני צדי הקו יהיה שונה, ומי שיחצה את אותו הקו יעבור לאזור שבו התאריך יהיה מוקדם ביום או מאוחר ביום מהתאריך במקום בו היה לפני חציית הקו.

² אודותיו ראה: אנדרה נהר, דוד גנז וזמנו - מחשבת ישראל והמהפכה המדעית של המאה השש-עשרה, ירושלים תשס"ה; שמעון בולג, "מתוך הקדמת ספר 'נחמד ונעים' לרבי דוד גנז", **המעין** מח, ג (תשס"ח), עמ' 9-24.

³ שאלת קו התאריך דומה בכך לשאלות רבות בתחום הלכה ומדע, אשר אין לגביהן מקורות ישירים בדברי חז"ל והדיון ההלכתי בהן סובב סביב קישורים ודימויים ממקורות אחרים. ראה על כך במאמרי: "אין למדין מן ההגדות - על משמעות הכלל ותוקפו", **דרך אגדה** יא (תשע"ב), עמ' 127-144.

⁴ ראה להלן בסעיף ג'.

⁵ חזון איש, סוף הלכות שבת.

הסביר זאת הרב שלמה יוסף זווין בספרו לאור ההלכה: "נקודה אחת בכדור הארץ⁶ - היינו קו אורך אחד - בהכרח שתשמש לתחילת המזרח וסוף המערב, באופן שבין מזרחה של הנקודה למערבה יהיה הבדל בזמן של 24 שעות שלמות. אנחנו יכולים לבחור לנו כל נקודה שנרצה ולומר שכאן הוא הגבול, שכן אין תחילה ואין סוף בעיגול, אבל נקודה כזאת בכלל מוכרחת להיקבע. כיצד? נסמן לנו איזו נקודה בתורת התחלה. זריחת החמה של יום הראשון, למשל, נניח שהיא שם בשעה 6 בבוקר. מכיון שבכל מעלה ומעלה מ-360 המעלות של הכדור, השמש מתרחקת ב-4 דקות, הרי שברבע הכדור, זאת אומרת במרחק של 90 מעלות, היא מתרחקת ב-6 שעות. באותה הנקודה שהצבנו לנו - כמו בכל נקודה על פני הכדור - השמש מקדימה ב-6 שעות לבוא מזמן ביאתה ב-90 מעלות הלאה למערב הנקודה. לפי זה, בזמן זריחת השמש כאן, הרי ב-90 מעלות למערב עדיין חצי הלילה, ובו בזמן ב-180 מעלות מנקודתנו היא תחילת ליל ראשון, וב-270 מעלות חצות יום השבת, וב-360 מעלות, כלומר באותה הנקודה הראשונה מצד מזרח, זריחת השמש של תחילת יום השבת. הרי לנו הבדל במעת לעת שלם. או נאמר בלשון אחרת: אם זריחת השמש של יום ראשון כאן היא בשעה 6 בבוקר, הרי שב-90 מעלות למערב מכאן תהיה הזריחה בעוד 6 שעות, וב-180 מעלות בעוד 12 שעות, וב-270 מעלות בעוד 18 שעות, וב-360 מעלות בעוד 24 שעות. בשעה שבנקודה זו עצמה למערב כבר תהיה זריחת יום השני, תהיה לצד מזרח מהנקודה זריחת יום ראשון. השאלה היא אפוא: היכן הוא - "בדין התורה" - אותו הגבול? היכן היא נקודת ההתחלה?"⁷

מאחר וכדור הארץ עגול, הרי שניתן היה באופן שרירותי לסמן כל נקודה בעולם וממנה למתוח קו ולקבוע אותו כקו התאריך. אכן, חכמי אומות העולם בחרו את העיר גריניץ' הסמוכה ללונדון ו-180 מעלות ממנה סימנו את קו התאריך הבינלאומי. היתרון בסימון הקו דרך מיקום זה נעוץ בעובדה שקו זה אינו עובר דרך היבשה אלא דרך הים וממילא אינו מפריד בין התושבים שגרים זה בסמוך לזה ועשויים להתחלק לשני עברי הקו. אולם לא מדובר בקביעה מדעית אלא בקביעה הסכמית וממילא יש לדון מהו קו התאריך ההלכתי.

ג. סיכום השיטות

כאמור לעיל, לא מצאנו התייחסות מפורשת בדברי חז"ל לשאלת קו התאריך. דומה כי הראשון שעסק בסוגיה זו, ברמה העיונית, היה ריה"ל בספר הכוזרי⁸ ובעקבותיו ר' אברהם ב"ר חייא הנשיא.⁹ פירוש דומה נמצא בדברי רבנו זרחיה הלוי בעל המאור.¹⁰ אחרונים רבים הבינו כי כוונת

⁶ התודעה שכדור הארץ עגול נמצאת כבר בסוגיית הירושלמי במסכת עבודה זרה פ"ג ה"א, המובאת בתוספות במסכת עבודה זרה מא ע"א, ד"ה בכדור. וכן בהקדמת הרמב"ם לסדר זרעים, והזכיר זאת גם בזה"ק, ויקרא דף י, ובזה"ק חדש, דף טו.

⁷ הרב שלמה יוסף זווין, לאור ההלכה, מאמר הכוזרי בהלכה, ירושלים תשס"ד, עמ' שס.

⁸ ב, כ.

⁹ ספר העיבור, מאמר א, שער י.

¹⁰ על דברי בעל המאור העיר הראב"ד: "אחר הדברים האלה, ואחר הגליון כלו זה, והריח אשר הריח מן הכוזרי ומחבורי רבי אברהם ב"ר חייא הספרדי כי הם פירשו ההלכות הללו על זה הדרך עצמו והוא מתעטר בעדים שאינם שלו, אין לנו ללמד מדברי מי שאינו מאנשי התלמוד לפי שהם מסבבים פני ההלכה לדבריהם כאשר לא כן. וכבר שמענו כי הנשיא רבי יצחק ב"ר ברוך ז"ל שהיה בקי בזו החכמה והיה בקי בהלכה שבר את הדברים האלה ויישר כחו ששבר. כי אין לנו לילך אחר יושבי הצין שהם יושבין בקצה המזרח ונניח יושבי ארץ ישראל שהן עיקר המועדות והמקרא שכתוב [ויקרא כ"ג לב] מערב עד ערב לא נאמר אלא כנגד יושבי הצין כי ליושבי ארץ ישראל אינו אלא חצי

חכמים אלו היתה לפרש את סוגית נולד קודם חצות¹¹ על פי ההנחה שקו התאריך הוא "בקצה המזרח" שהוא במקום 90 מעלות מזרחית לירושלים ו270 מעלות ממערבה. כך עולה גם מדבריהם של ראשונים נוספים: הריטב"א¹², הר"ן¹³, ור' יצחק הישראלי¹⁴. כשיטה זו הכריעו כמה אחרונים: הגרי"מ שפירא¹⁵, הגרא"מ לפידות¹⁶, הגר"ח סולוביצ'יק מברסק¹⁷, וכן דעת החזון איש¹⁸.

שיטה שניה סבורה שקו התאריך על פי ההלכה הוא 12 שעות לפני ואחרי א"י, שהם 180 מעלות למזרח של ירושלים. וכן כתבו כמה אחרונים שהבינו כך בדעתו של ר' יצחק הישראלי (מתלמידי הרא"ש) בעל יסוד עולם.¹⁹

שיטה שלישית סבורה שקו התאריך ההלכתי עובר 9 שעות ועוד ממזרח לירושלים.²⁰

יום בלבד. ומי ישמע אל החלומות האלה אשר אין להם שחר. ועם כל זה ואריכות דבריו אין הלכה יוצאה לאור מדבריו... (כתוב שם לראב"ד, ראש השנה ה'ע"א). אמנם נחלקו אחרונים בדעת בעל המאמר האם יש למתוח קו ישר שיחצה גם יבשות וכ"כ ר' יצחק הישראלי, בעל יסוד עולם, הרי"מ שפירא, הרא"מ לפידות, ועוד, אולם החזון איש חלק עליהם וכתב שאין לחצות יבשות, ראה סיכום בספר ישראל והזמנים, עמ' תמ; תאריך ישראל, סימן א, עמ' יב-טו.

¹¹ ראש השנה כ'ע"ב: "אמר ליה אבא אבוב דרבי שמלאי לשמואל: ידע מר האי מילתא דתניא בסוד העיבור: נולד קודם חצות או נולד אחר חצות... כי סליק רבי זירא שלח להו: צריך שיהא לילה ויום מן החדש, וזו שאמר אבא אבוב דרבי שמלאי; מחשבין את תולדתו, נולד קודם חצות - בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה, לא נולד קודם חצות - בידוע שלא נראה סמוך לשקיעת החמה. למאי נפקא מינה? - אמר רב אשי: לאכחושי סהדי. אמר רבי זירא אמר רב נחמן: עשרים וארבעה שע' מכסי סיהרא. לדידן - שית מעתיקא ותמני סרי מחדתא, לדידהו - שית מחדתא ותמני סרי מעתיקא".

¹² ריטב"א, ראש השנה, שם. אכן צ"ע בדעת הריטב"א, כי לפני כן הביא פירוש אחר וכתב 'ונכון הוא'. הגרא"ז מלצר למד מכך שהריטב"א לא נתכוון לפסוק הלכה, אלא רק לפירוש הגמרא. ראה: במאמרו של הרב שבדרון, **קובץ בית אהרן וישראל**, קמז (שנה כה), עמ' 3 ו-14.

¹³ ר"ן, ראש השנה, שם.

¹⁴ ספר יסוד עולם, מאמר ב, פרק יז, מאמר ד, פרק ז-ח. אמנם, יש אחרונים אשר הבינו את דעתו בצורה שונה, כאמור להלן.

¹⁵ ראה בספר: שיטות קו התאריך בכדור הארץ, עמ' רכב.

¹⁶ שם, עמ' רח.

¹⁷ ראה: פאר הדור, חלק ג, עמ' שיח, שלד.

¹⁸ קונטרס שמונה עשרה שעות, אות ד. וראה עוד בספר שיטות קו התאריך, עמ' שיד דעת ר' שמחה זליג ריגר, ובעמ' שע בשם הרי"ח דינקלוס. והרב יוחנן שבדרון הביא במאמרו הנזכר לעיל שכך פסקו הרא"ח פאם (שישבות ביפן ביום ראשון כחזו"א רק שיחמיר גם ביום השביעי לפחות במלאכות דאורייתא) והר"ח קייסוויטא.

¹⁹ ראה: ישראל והזמנים, עמ' תמא בשם הגרי"מ טיקוצ'ינסקי, חבת קודש, סימן לז, שו"ת בית אברהם, סימן א, ובשם מכתבי הגרא"י הנקין. בספר מקור בהלכה לר' אליעזר בריזל כתב: "גדול וקדוש רבנו שלמה גולדמן זצוק"ל אדמו"ר מזוהיל הוא שאמר לי דברים ברורים, כי אותו החשבון הנמשך לצד מערב וזהו המשך של שתיים עשרה שעות ולא יותר, כן צריכים גם לחשוב חשבון של שתיים עשרה שעות לצד מזרח, טעמו ונימוקו אמר לי, היות והקב"ה נותן התורה הוא שנותן גבול למשך היום שבכל מדינה ומדינה, והיות שהוא נתן לנו התורה באופק הקרוב לאר"י, וכאשר כתוב בתורה ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד וכן יום שני וכו' ומשך יום השבת קודש, וכאשר נותן התורה נתן באופק זה של אר"י הלא הדבר ברור שמתפשט משך היום לצד מערב רק שתיים עשרה שעות ולא יותר, וזהו שכל המדינות הנמצאים באותם המקומות עליהם להתאחר, וכן אותו הדין מצד מזרח שכל אלו המדינות הנמצאות שבטח של שתיים עשרה שעות ומתקדמים לפני אר"י עליהם להתקדם ולא להתאחר" (קובץ בית אהרן וישראל, קמז (שנה כה), עמ' קא). כך גם כתב הגרי"מ טיקוצ'ינסקי בקובץ תלפיות, כרך ג, חוברת ג-ד, עמ' 639: "דבר מפורסם בירושלים כי ימים אחדים לפני פטירת הרה"ג המקובל (בעל המופת) האדמו"ר ר' שלמלי"ע מזוויל... כשכבר היה חולה מסוכן ר"ל הביע לפני הקהל מסובביו את רצונו לראות אותי ולדבר איתי, בא אלי הרי' שמעון ברגמן נ"י ויספר לי משאלתו של האדמו"ר, מיהרתי לבוא לביתו לבקרו, ויתחזק וישב על המטה כשבניו סמכו אותו. ויאמר לי: שמח אני לראותו ולאמר לו שאל יחוש למנינם של דעות אחרות, כך מקובלני כי החשבון מתחיל מירושלים חציו למזרח וחציו למערב, ויש לי ע"ז ראיות גם מהרמב"ם, ואם יהיה רצון ה' ית"ש ויחזקני אברר את הראיות, אבל הדבר ברור גם מצד עצמו". בספר תאריך ישראל הביא בשם הגרי"י גוסטמן: "דהמנהג הוא דלא כחזו"א ומונים ק"פ מעלות מירושלים, ובהוויא צריך לשמור שבת ביום ששי דשם בין לקולא ובין לחומרא ואין צריך להחמיר כחזו"א ביום המקובל שם שהוא שבת".

שיטה רביעית סבורה שהיות ולא מצאנו בדברי חז"ל, ברמב"ם ובשו"ע יקו תאריך, הרי שאין כלל קו תאריך הלכתי מיוחד, ובכל מקום יש לשבות ממלאכה ביום השביעי של השבוע כפי שמקובל על בני המקום שהתיישבו שם.²¹ כך כתב כבר בשו"ת שואל ומשיב שהעוברים את האוקיינוס המזרחי עליהם לשמור את השבת של אותו המקום כפי ששומרים האזרחים היושבים שם.²² כך גם מביא הר"י כהן בהערות הררי קודש בשם שו"ת אבן יקרה: "בדבר אם יצא אחד התיירים מגיברלטר לסבוב הארץ דרך הים האטלנטי מערבה ונגרע לו יום אחד מתי ישבות בשבת. ומסקנת דברים שם דהכל תלוי במקום המצאות האיש המחוייב בה".²³

להלכה הכריעו רוב הפוסקים שלא כמו החזון איש, ורבים המליצו לשבות ביום השביעי המקובל במקום, ורק להחמיר כחזון איש ביום ראשון לפחות במלאכות מדאורייתא, אולם בפועל המנהג כיום אצל הנוסעים ליפן למסחר או לנופש לשבות רק ביום השביעי כמו מניין הימים הדומה למנין של בני ארץ ישראל ולא להחמיר ביום הראשון כלל, כפי שהעיד הגר"מ שטרנבוך בספרו תשובות והנהגות.²⁴

באשר לשאלה שבפנינו, הרי שלפי דעת החזון איש וסיעתו, יפן עצמה מצויה מעבר לקו התאריך, כך שיום שישי, לפי המנהג המקובל, הנו יום חמישי על-פי ההלכה. אם כן, הטיסה מיפן לארה"ב אינה חוצה כלל את קו התאריך, ובמקרה שבשאלה, יצאה הטיסה לדרכה בשעה 15:00 של יום חמישי והגיעה לניו-יורק בשעה 14:00 של יום שישי, וההחשכה שראו הנוסעים במהלך הטיסה היתה שקיעת החמה של כניסת יום שישי. אולם, לפי השיטות האחרות קו התאריך מצוי בין יפן לארה"ב כך שכל הטס מיפן לארה"ב חייב לעבור את קו התאריך, ובמקרה שבשאלה, יצאה הטיסה לדרכה בשעה 15:00 של יום שישי והגיעה לניו-יורק בשעה 14:00 של יום שישי, בשל מעבר קו התאריך, וההחשכה שראו הנוסעים במהלך הטיסה היתה שקיעת החמה של כניסת השבת.

ד. האם במעבר ממקום למקום היום מתקצר או מתארך בהתאם?

בשלב זה, מתעוררת השאלה: מהם הזמנים החלים על אדם שעבר בין שני מקומות שיש ביניהם הבדלי זמן (כגון אזורי זמן שונים)? האם היממה שבמהלכה התרחש המעבר תסתיים לפי מציאות הזמן במקום היציאה או במקום ההגעה, כך שמשך היום ישתנה?

²⁰ כך כתב בשו"ת בני ציון לד' דוד שפירא, חלק א, סימן יד.

²¹ כך סבורים הגר"ז מלצר בעל האבן האזל בהסכמתו ספר קו התאריך הישראלי; האדמו"ר מגור בעל האמרי אמת, הגר"פ פראנק בשו"ת הר צבי אורח חיים, סימן קלח (תמצית של הסכמתו לספר קו התאריך הישראלי). ראה: תאריך ישראל, עמ' תמב. זו היתה גם הכרעתו של הגר"י הרצוג (הסכמה שם), ושל הגרצמ"ח עוזיאל, ראה: משפטי עוזיאל, סימן כט. בספר תשובות והנהגות, חלק א, סימן שיד כתב שהגאון מטשעבין אמנם נמנע מלהכריע, אולם חתנו הגר"ש שניאורסון העידו תלמידיו שקבע הלכה כחכמי ירושלים שהשבת ביפן ביום השביעי כמו בארץ ישראל. וראה בספר תאריך ישראל הנ"ל, שם: בסימן ב, הערה ה דעתו של הגר"מ פיינשטיין, ודעתו של הגר"שז אוירבך, ובקובץ בית אהרון וישראל, גליון קמג עמ' נג בשם הגר"ש אלישיב, שהכריעו כולם שיש לשבות ביפן ביום השביעי אולם נוהגים להחמיר ולשבות ביום ראשון כחז"ל ורק לחומרא. כך גם כתב בשו"ת שבט הלוי, חלק ג, אורח חיים, סימן כז, ובחלק ו, סימן לד.

²² מהדורה רביעאה, חלק ב, סימן קנד.

²³ הררי קודש, שם, עמ' ריד בשם שו"ת אבן יקרה, מהדורה קמא, אורח חיים, סימן יא.

²⁴ תשובות והנהגות, חלק ג, סימן פו, ובאמת הוא מעיר על כך מדוע אין מחמירים גם ביום ראשון.

כדוגמא לכך, הביא בספר גיליוני הש"ס לגר"י ענגיל את האמור בשו"ת משפטים ישרים שהסתפק בכך לגבי חיובי שבת, האם מי שהולך ממקום שנעשה מוצאי שבת והגיע למקום שעדיין הוא שבת האם מחוייב לשמור שבת מן התורה, וחתם את הספק בצ"ע.²⁵

כיוצא בזה, הסתפק הגרצ"פ פראנק בנוגע לספירת העומר: "אודות הנוסע באוירון מאמריקא לא"י שהיום הולך וחסר, אם בבואו לא"י בתחילת הלילה יכול לספור ספירת העומר עם הציבור בהתחלת הלילה, או שצריך לחכות עוד מספר שעות עד כלות כ"ד שעות מיום התחלת הלילה הקודם באמריקא. והשאלה היא אם יום חדש לענין ספירת העומר מתחיל עם שקיעת החמה באותו מקום שהוא נמצא בו, או שצריך גם להיות מעלי"ע של כ"ד שעות משעה שהתחיל אצלו היום הקודם".²⁶ וביאר שם הר"י כהן בהערות הררי קודש שבשו"ת הר צבי הביא הגרצ"פ מתשובת הרדב"ז ממנה עולה שכל מי שמגיע ממרחק צריך לשמור שבת כאנשי המקום שבא לשם, שכך היא מצוות השבת שבכל מקום שהוא יעבוד שישה ימים, ישבות ביום השביעי. וממילא הספק הוא רק כאשר באותו היום הוא עובר ממקום למקום והאופק משתנה.²⁷

יש לציין, כי בשו"ת בצל החכמה לר' בצלאל שטרן כתב שלגבי ספירת העומר יהיה דין מיוחד, מכיוון שבספירת העומר בעינין 'תמימות',²⁸ אולם כבר חלק עליו בספר ישראל והזמנים שהתמימות הוא לגבי מניין הימים ולא לגבי כל יום.²⁹

אכן, יש להתלבט לגבי ימים אחרים בהם אין את ההגבלה של 'תמימות', כגון שבת, חג, או יום הכיפורים, האם יש להשלים עשרים וארבע שעות, או שהיום יסתיים לפי המקום אליו הוא הגיע.

נחלקו בכך אחרונים: בשו"ת להורות נתן לר' נתן גשטטנר, הסתפק האם היום תלוי בעשרים וארבע שעות. והביא ראיה מרש"י בפירושו לסוגיית חגיגה המונה את מדת יום ולילה בין עשרת הדברים שנבראו ביום ראשון. את מדת יום ומדת לילה פירש רש"י: "כ"ד שעות בין שניהם". מכאן הסיק בעל שו"ת להורות נתן שכשם שבימי הבריאה ערב ובוקר היום עשרים וארבע שעות, כך לעולם ערב ובוקר חייבים להיות עשרים וארבע שעות: "אולם נראה דמה שאמרה תורה ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, דיום נקבע ע"י ערב ובוקר, וכמו שאמרו בחגיגה (יב.) דמדת יום ולילה נברא ביום ראשון שנאמר ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, הנה מדה זו נמדדת לפי ערב ובוקר שעל

²⁵ גיליוני הש"ס, פסחים נ ע"א בשם שו"ת משפטים ישרים, סימן עז.

²⁶ מקראי קודש, פסח, חלק ב, סימן סג, אות ג, עמ' ריג.

²⁷ הררי קודש, שם, הערה 1.

²⁸ שו"ת בצל החכמה, חלק ה, סימן צז.

²⁹ ישראל והזמנים, עמ' תנ. וראה בספר תאריך ישראל עמ' פו. לכאורה זו כך יש להסביר את מחלוקת הבה"ג והתוספות כאשר שכח לספור יום אחד שלדעת הבה"ג המובאת בתוספות במנחות סו ע"א, ד"ה זכר למקדש אינו יכול להמשיך בספירה ואילו לדעת התוספות שם רשאי. ובספר החינוך הסביר זאת שנחלקו לגבי משמעות ה'תמימות' שנדרשת על פי התורה: "ויש שאמרו שמי ששכח ולא מנה יום אחד, שאין יכול למנות עוד באותה שנה, לפי שכולן מצוה אחת היא, ומכיון ששכח מהן יום אחד הרי כל החשבון בטל ממנו" (ספר החינוך, מצוה שו). ואת דעת התוספות הסביר הרא"ש: "דכל לילה ולילה מצוה בפני עצמה" (פסקי הרא"ש, פסחים, פרק עשירי, סימן מא). והשו"ע בסימן פט, סעיף ח חשש לדעת הבה"ג, כפי שביאר במשנ"ב, שם, ס"ק לו. מכאן נראה שגדר ה'תמימות' נוגע למניין הימים כולם, אולם מרש"י נראה לכאורה שיש עניין של תמימות בכל יום, שאת עניין תמימות הסביר: "מלמד שמתחיל ומונה מבערב, שאם לא כן אינן תמימות". ובאמת בט"ז כתב: "מאחרין להתחיל ערבית בכניסת חג השבועות, כדי שיהיו ימי הספירה תמימות". אמנם הנצי"ב בפירושו העמק דבר ויקרא כג, כא תמה על כך שאם יש עניין של תמימות גם ביום מדוע אין מקפידים על כך בכל יום ויום.

הארץ, וכמו שהיתה בששת ימי בראשית שהערב והבוקר היו על הארץ, וכמו שפירש"י בחגיגה שם 'מדת יום ומדת לילה כ"ד שעות בין שניהם', וכל דליכא ערב ובוקר על הארץ ליכא יום חדש".³⁰

כך גם סבור הגר"מ כשר כפי שהובא בשו"ת חבלים בנעימים לג"ר יהודה לייב גרובארט, שאדם המפליג בשבת בספינה ממערב למזרח שהיום הולך וחסר, והוא מגיע למקום שהוא לילה, עליו לשבות עוד מספר שעות עד לסיום העשרים וארבע השעות מתחילת השבת במקום ממנו יצא, כי חל עליו חיוב לשבות מעת לעת שלם.³¹

כך גם הביא הגר"מ כשר בספרו תורה שלמה שהסכים עמו הגאון ר' אלעזר שלמה אלפנדרי וכן קיבל תשובה מהגאון הרוגוצובי ר' יוסף ראזין בעל הצפנת פענח, ונוטה לכך שעל אדם זה לשמור מעת לעת.³²

אמנם בעל שו"ת חבלים בנעימים עצמו חלק על כך ופסק שהיום תלוי בשמש ולא במספר השעות וממילא גם יום ארוך מעשרים וארבע שעות או קצר ממנו, הרי הוא יום שלם העומד בפני עצמו.³³ וכן פסקו רבים מפוסקי דורנו.³⁴

ה. בתר המקום או בתר הגברא

שאלה זו תלויה לכאורה בשאלה העקרונית הבאה: האם חיובי הימים, כגון שבת, חג וכו' נקבעים לפי האדם השובת, שכבר נתחייב במקום אחד בעשרים וארבע שעות, או שמא החיובים נקבעים לפי המקום, וכאשר הגיע למקום אחר אשר בו השבת יוצאת מוקדם יותר, למשל, הרי שצאת השבת במקום החדש קובע גם לגביו.

הנה, בספר פסקי תשובה הביא מכתב מהאדמו"ר מגור בעל ה'אמרי אמת' שהקובע הוא האדם ולא המקום, ומשום כך כתב שמי שהבדיל במוצאי יום הכיפורים ולאחר מכן עף באמצעות 'גמלא פרחא' למקום שעודנו יום, אינו חייב כרת אם אכל שם. וכן לגבי אכילת חמץ במוצאי שביעי של פסח, אם פרח למקום ששם עדין אור יום, אינו חייב כרת אם אוכל שם חמץ, שכן כבר קיים מה

³⁰ שו"ת להורות נתן, חלק יא, סימן ח, אות יד.

³¹ שו"ת חבלים בנעימים, חלק ד, סימן ג. וראה תורה שלמה, חלק א, עמ' צ, אות תל. יש לציין כי אורך היממה איננו 24 שעות בדיוק, אלא מדובר במספר ממוצע. אולם, במסגרת תשובה זו ולצורך הדיוק ההלכתי בכללותו די בכ"ד שעות, שכן זה הנוסח הרגיל הן בדברי הפוסקים והן בלשון בני אדם.

³² תורה שלמה א, השמטות, עמ' קעט, אות תל.

³³ שם.

³⁴ ראה: תאריך ישראל, עמ' צא, וראה שם שהביא גם בשם הגר"ח שיינברג, הגר"צ אבא שאול (שו"ת אור לציון, חלק א, סימן יד) והגר"ח קנייבסקי שהיום אינו תלוי בעשרים וארבע שעות אלא במקום ששם הוא נמצא. ההנחה ששבת אינה חייבת להיות בת עשרים וארבע שעות, הועלתה לדיון באשר לשאלותיו ההלכתיות של האסטרונאוט הישראלי אילן רמון ז"ל, כפי שנשאל הרב חיים צבי קאניקאו, שליח חב"ד ביוסטון והרב הרשמי של תחום NASA. ראה מכתבו כפי שפורסם בקובץ **אור ישראל**, כרך כט, עמ' כח. הרב לוי יצחק הלפרין, הוציא בשנת תשס"ג קונטרס בשם: "אם אסק שמים – קיום מצוות בחלל", ובאשר לשמירת שבת בחלל הוא מפרט שלוש אפשרויות: האפשרות הראשונה: יש לחשב יממה לפי חשבון מחזורי של עשרים וארבע שעות ולהתעלם מחשבון הימים והלילות בכדור הארץ. בצד אפשרות זו הוצעו שתי אפשרויות לפיהן השבתות תהיינה קצרות מעשרים וארבע שעות: האפשרות השנייה: לפי היקף כדור הארץ על ידי המעבורת, אולם אז יצא שעשרים וארבע שעות כוללות שש עשרה יממות שלמות של לילה ויום. ובמשך עשרים וארבע שעות יהיו לו לפחות שתי שבתות בנות שעה וחצי כל אחת, ובמשך שבוע ימים שעל פני כדור הארץ יהיו לו 16 שבתות קצרות של שעה וחצי. האפשרות השלישית: שמירת שבת לפי הזמן של המקום שמעליו הוא חולף. יצויין, כי שאלה זו עלתה עוד לפני כן, ביחס לארצות צפוניות מאוד, כמפורט בהערה 42.

שכתוב מערב עד ערב תשבתו שבתכם.³⁵ כך הגדיר זאת בשו"ת ארץ צבי לר' צבי פרומר: "דמסתברא שבת חובת גברא ולא חובת המקום".³⁶ וכן כתב בשו"ת תשובות ונהגות: "לענ"ד הדבר פשוט, שאין שבת אחר שבת, וטעם הדבר, שאין המקום סיבת החיוב דשבת, אלא על הגברא חל החיוב לשמור שבת, רק שחיוב זה שנקבע לו כפי המקום שנמצא, אבל אם בשבת כבר קיים ושמר את השבת כפי המקום שנמצא, אין מתחייב שוב בשבת במקום הסמוך לו, דאין שבת אחר שבת".³⁷ ומדבריהם נראה שכאשר הקדים וחצה את קו התאריך והגיע למקום שבו שבת, תחול עליו שבת, וגם אם יצא משם מסתבר שעליו להמשיך לשמור שבת עד לצאתה. שכן חיובי שבת חלים על האדם ולא על המקום.

לגבי נקודת הזמן הקובעת את חיובו של האדם, כאמור, כתב בשו"ת ארץ צבי לר' צבי פרומר שחיובי שבת חלים בתחילתה: "דהיוצא ממקום ששם ש"ק למקום שהוא חול, מכ"מ צריך לשבות, דעיקר ש"ק חל בתחילתו, כמו דחזינן לענין מוקצה דתלי העיקר בביה"ש, ומיגו דאתקצאי לביה"ש אתקצאי לכולי יומא, משא"כ בנעשה מוקצה באמצע השבת, ל"א מיגו דאתקצאי".³⁸

בדומה לכך, בספר ארץ הצבי לר' צבי שכטר למד משיטת מהר"ם שתחילת השבת מטילה את חיובי השבת ולא רגעי השבת השונים: "ולדעת מהר"ם מן ההכרח לומר דפליג וס"ל דמדאורייתא כך הוא גדר הדין, **שתחילת היום** (כלומר, ביה"ש) אוסר בעד כל היום, ולא שקדושת היום של כל רגע ורגע מן השבת אוסרת אותו הרגע במלאכה".³⁹ בדרך זו הוא מסביר את מכתבו של האדמו"ר מגור לפיו כאשר יצא בצאת שבת ב'גמלא פרחא' אל מקום ששם עדין שבת אינו שובת יותר: "ובפשוטו לא ניתנו הדברים הללו להאמר אלא א"כ נתפוס כהנחת מהר"ם הנ"ל, שתחילת היום הוא האוסר בשבת, ואצל זה שנסע ממקומו שלו אחר צה"כ והגיע לשם **באמצע** היום דשבת (דשמה), אין אצלו (שמה, לגבי המקום ההוא השני) **תחילת היום** לאסור עליו במלאכה מד אורייתא. וכן נפק"מ בזה למי שעומד במזרח אוסטרליא, אשר לפי"ד החזו"א נמשך אחר מערבה של אותה היבשת, וקו התאריך עובר באמצע אוסטרליא... ועולה המטוס ביום א' בשבת, שתיכף בשעת ההמראה, כשעולה המטוס מע"ג הקרקע, נמצא שהוא עומד עכשיו **באמצע** השבת, כי דוקא בעודו ע"ג הקרקע איתי' להך סברא – דא"א לחלק יבשת אחת לשתיים, אבל כשכבר עלה המטוס מע"ג שטח היבשת, שוב לא שייכא למימר הכי. ולפי"ד האדמו"ר מגור הנ"ל, י"ל דמ"מ מן **התורה** אינו מחויב ביותר".⁴⁰

מאידך גיסא, בשו"ת בית אבי כתב שקדושת שבת ויום טוב תלויה במקום, ומשום כך למרות שהאדם עצמו כבר הבדיל במוצאי שבת, הרי שאם הוא עבר למקום ששם עדין שבת, עליו לשבות

³⁵ פסקי תשובה, חלק ג, סימן רנב.

³⁶ שו"ת ארץ צבי, חלק א, סימן מד.

³⁷ תשובות ונהגות, חלק ג, אורח חיים, סימן פו.

³⁸ שו"ת ארץ צבי, חלק א, סימן מד.

³⁹ ארץ הצבי, סימן ז, סעיף ח.

⁴⁰ שם, סעיף י.

שם, ואף אם עבר את קו התאריך למקום ששם תחילת השבת, חייב לשבות מחדש כתושבי המקום לשם הוא הגיע.⁴¹

כך גם כתב הגר"צ אבא שאול בשו"ת אור לציון: "ונלע"ד אף שהרבה מגדולי האחרונים של זמננו סוברים שאם הוא בספינה שצריך לנהוג כפי מקום שיצא משם,⁴² מכל מקום לדעתנו הענין בין אם הוא בספינה בין באוירון, כשיגיע לקו המזרח מותר לחלל השבת של מקום שיצא משם, כיון שהוא נמצא במדינה שהוא כבר אצלם יום ראשון, ולכן חל עליו לעשות הבדלה אפילו באמצע היום בלי ברכת מאורי האש. ולפי זה יתכן שאדם יהיה אצלו רק שעה אחת שבת, אם בכניסת השבת הוא סמוך לגבול המזרח, ולאחר שעה כבר נכנס למזרח, וכבר התפלל ערבית של ש"ק וקידש על היין, לאחר שעה מתפלל ערבית של מוצש"ק עם הבדלה, והפסיד תפילת שחרית מוסף ומנחה של ש"ק. ובהיפך, אם יצא מהמזרח במוצאי ש"ק לאחר תפילת ערבית והבדלה ולאחר שעה הוא במערב, צריך להתפלל שוב תפילות שבת ערבית מוסף ומנחה ולקדש. וגם אם הוא עדין בנסיעה, ואין אומרים שיהא דינו כדן מקום שיצא".⁴³

כך גם בשו"ת באר משה לר' משה שטרן: "לענין שבתות ויו"ט וכל מצות ה' יתנהג כבמקום שהוא נמצא אז בשבת ויו"ט, ואל יעשה שום קשר עם מקום ביתו...".⁴⁴ וכמדומה שרבו הפוסקים האוחזים בשיטה זו שהמקום קובע ולא האדם.⁴⁵

⁴¹ שו"ת בית אבי, חלק ג, סימן קכז, אות א; תאריך ישראל, עמ' קפג.

⁴² סברה זו הועלתה בתפארת ישראל, בועז, מסכת ברכות, פרק א, גם בנוגע לשמירת שבת במקומות הסמוכים לקטבים, שם במשך חצי שנה השמש לא שוקעת, או שורר חושך מוחלט, ששמירת השבת תיעשה על פי החשבון של המקום שממנו הגיע: "מסתפיקנא במדינות הצפוניות כמו בעירנו דאנציג או קאפענהאגן ושטאקהאלס וכדומה ששם בכל חודש יוני ויולי לילה כיום יאיר... ותו וכו' ח"ו גם לענין שבת ניזול במקומות הנ"ל אחר ניסן ותשרי. דאף שע"ז יהיה חומר בכניסה. עכ"פ ע"ז יהיה קולא ביציאה במוצאי שבת... אולם עיקר ספקתינו הוא רק במדינה צפונית בקיץ שאין שם לילה ממש כלל רק נשף ביוני ויולי. מתי יהיה זמן ק"ש ותפלה וציצית ושבת: ולכאורה יש להסתפק ג"כ במי שקרה לו שיבא בקיץ סמוך להנארדפאל. ששם יש איזה חדשים רצופים בקיץ יום ממש. ורואים החמה מקפת כל האופק סביב מזרח דרום מערב צפון. והאיך יתנהג הישראלי הבא לשם עם הספנים שהולכים לשם לצוד התניניים הגדולים (וואללפישע). מתי זמן תפלתו וק"ש שחרית וערבית ומתי ישבות שבתו... י"ל דגם חשש זה אפשר לצדד בשיחשוב למפרע ע"פ אוהר נכונה באיזה שעה הוא. למשל שיבא שם בשעה ו' שעל אוהר שלו. והוא לפי חשבונו שעה ו' לאחר חצות יום א'. יחשוב עוד ה' פעמים כ"ד שעות או ה' הקפות השמש עד נקודה ההיא. ואז יתחיל למנות ולשבות שבתו כ"ד שעות. ועכ"פ נ"ל שאם עשה אז מלאכה אינו חייב מיתה ולא חטאת דלא עדיף ממי שהלך במדבר ואינו יודע מתי שבת (כשבת דף ס"ט ב'). אולם לפי חשבון זה יצא מצב ששני יהודים שהגיעו ממקומות שונים ישבתו בימים שונים: "ולפ"ז אם יהיו שם ב' אנשים א' מאמריקא וא' מאיראפא כ"א ישמור שבתו לפי המקום שיצא משם ואין חיוב סקילה וחטאת לשום א' מהן מדאין חייבים כן רק מדרבנן. עוד נ"ל שרשאים להתפלל שחרית וערבית ולומר מעריב ערבי ויוצר אור אף על גב שלהן לילה כיום יאיר. אפ"ה הן לפי מקומן אומרים כך". לפי היעב"ץ יש לחשב את הזמנים במקומות אלו לפי מנין של עשרים וארבע שעות, אולם גם הוא סבור שהמנין ייעשה לפי היום שהגיע לשם: "באותם שנוסעים תחת הקוטב, שיש למנות שם שבעה ימים שוים של כ"ד שעות שוות שלנו, ומחשב מיום שהגיע לשם, מונה הימים בשעות ומקדש שביעי, כדרך שנזכר בהולך במדבר" (מור וקציעה, סימן שדמ). ובשו"ת דברי יציב, חלק אורח חיים, סימן קח כתב שיש להיגרר בזה אחר ארץ ישראל, וכפי שראינו בשם הכוזרי לענין קו התאריך: "ואפשר דלענין שבת, נהי שאנן לא אזלינן להתחלתה וסיומה כאר"י... ומ"מ בהך מדינות שאין להם כניסת החמה וציאתה, ורק השאלה אי בתר אירופא אי בתר אמעריקא וכדו', נפשוט שנלך בתר ארה"ק... א"כ עכ"פ באין זמן לאותו מקום, נגררים אחר ארה"ק וז"ב בס"ד". לתיאור שיטות נוספות, ראה: הזמנים בהלכה לר"ח בניש, בני-ברק תשנ"ו, חלק א, פרק ח.

⁴³ שו"ת אור לציון, חלק א, אורח חיים, סימן יד.

⁴⁴ שו"ת באר משה, חלק ז, קונטרס עלקטריק, סימן קטו.

⁴⁵ ראה: ישראל והזמנים, עמ' תנ, וראה: בספר תאריך ישראל, עמ' קפג-קפד בשם הגרש"ז אורבך, הגר"ח שיינברג והגר"ח קנייבסקי.

על בסיס האמור,⁴⁶ ששבת וכו' יכולה להיות גם פחות מעשרים וארבע שעות או יותר מעשרים וארבע שעות, ואזלין בתר המקום לשם הגיע ולא בתר הגברא שהתחייב במקום ממנו הוא בא, משום כך נראה שהיות והגיע למקום שבו כבר החלה השבת עליו לשמור שבת באותו המקום.⁴⁷

ו. טיסה מערב שבת כאשר במהלך הטיסה תגיע למקום שבו חלה שבת

לאור האפשרות ששבת תחול באמצע הטיסה, מתעוררת שאלה נוספת, לגבי עצם הטיסה; הברייטא במסכת שבת, אוסרת להפליג בספינה בשלושת הימים הסמוכים לשבת, ויש לדון האם הוא הדין לטיסה בימים הסמוכים לשבת.

נציע תחילה את הברייטא וטעמיה: "תנו רבנן: אין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם לשבת. במה דברים אמורים - לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה - שפיר דמי".⁴⁸ בטעם הדבר נחלקו ראשונים.⁴⁹ התוספות⁵⁰ כתבו שהאיסור הוא מחשש שיתקן כלי שיט בשבת. רבנו חננאל⁵¹ פירש שהחשש הוא משום איסור תחומין. הרי"ף⁵² לעומתם הטעים שהחשש הוא מפני ביטול עונג שבת שיש בימים הראשונים של ההפלגה. מדברי הרז"ה נראה שקיים איסור ליצור מצב שבאמצעותו ייפטר בסופו של דבר מחיוב הלכתי בגלל טענת פיקוח נפש: 'ולי נראה טעם אחר בין בזו בין במה שאמרו אין צרין על עיירות של נכרים דכולהו מקום סכנה הוא וכל שלושה ימים קודם לשבת קמי שבתא מקרי ונראה כמתנה לדחות את השבת, מפני שאין דבר שעומד בפני פקוח נפש והוא הדין להפריש במדברות וכל מקום של סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת'.⁵³

אמנם, גם על פי הברייטא הנזכרת, כאשר ההפלגה היא לצורך מצווה מותר. הטור מביא את שיטתו של ר"ת, המבחין בין הפלגה לצורך טיול שאינה בכלל מצווה ובין הפלגה לצורך פרנסה שהיא לצורך מצווה: "ולענין דבר מצוה פר"ת שכל מקום שאדם הולך כגון לסחורה או לראות פני חבירו חשיב הכל דבר מצוה ואין חשובה דבר הרשות אלא כשהולך לטייל".⁵⁴ מדבריו של המגן אברהם אף עולה כי גם הפלגה לצורך רווח שהוא מעבר לפרנסה המינימלית הנצרכת היא בכלל

⁴⁶ לעיל בסוף סעיף ד.

⁴⁷ לאור זאת יש להתלבט האם כאשר הטיסה המשיכה למקום שבו לא שבת, או ליתר דיוק כאשר הטיסה חזרה למקום שבו עדין לא החלה שבת, האם מבחינתו הוא לא מחוייב יותר באיסורי שבת, למרות ששם עדין יום שישי ויצא שיתחייב בשבת נוספת כשזו תגיע. נושא זה חורג מתחום דיונונו בתשובה הנוכחית.

⁴⁸ שבת יט ע"א.

⁴⁹ ראה: הקדמת המשנה ברורה לסימן רמח.

⁵⁰ תוספות, שם, ד"ה אין.

⁵¹ שם.

⁵² שם, דף ז ע"א בדפי הרי"ף דפוס וילנא.

⁵³ בעל המאור על הרי"ף, שם, דף ז ע"א (בדפי הרי"ף דפוס וילנא).

⁵⁴ טור, אורח חיים, סימן רמח.

הפלגה לדבר מצווה: "אפי' יש לו מזונות והולך לסחור" להרוח".⁵⁵ המגן אברהם מעצים אפוא את חידושו של ר"ת; לא זו בלבד שנסיעה לצורך פרנסה היא בבחינת דבר מצווה אלא אף נסיעה לרווח בכלל.

יש להדגיש כי אין לצמצם את חידושו של ר"ת לדבר 'מצווה בעלמא', אלא ברור שמדובר בגדרי ובחלות שם מצווה, שהרי הסוגיה התירה הפלגה בתוך שלושת הימים הסמוכים רק בדבר מצווה של ממש. וכפי שהטעימו הראשונים,⁵⁶ סיבת ההיתר היא העוסק במצווה פטור מן המצווה, וא"כ מדובר במצווה של ממש.

הבית יוסף הקשה על שיטתו של ר"ת, וכתב שאין לפסוק כמוה להלכה,⁵⁷ ואכן בשו"ע כלל לא הביאה, אולם הרמ"א קבע⁵⁸ שהמקלים בכך יש להם על מה שיסמכו: "יש אומרים כל מקום שאדם הולך לסחורה או לראות פני חברו חשוב הכל דבר מצווה ואינו חשוב דבר הרשות, רק כשהולך לטייל; ועל כן נהגו בקצת מקומות להקל בענין הפלגת הספינות והליכת שיירא תוך שלשה ימים, כי חשובים הכל לדבר מצווה; ואין למחות בידו, הואיל ויש להם על מי שיסמוכו".⁵⁹

לכאורה הוא הדין גם לגבי טיסה, אסור יהיה לטוס בטיסה שבמהלכה תתחיל שבת, כאשר הטיסה מתחילה בשלושת הימים, אא"כ מדובר בטיסה לצורך מצווה במובנה הרחב וכפי שהבאנו לעיל.

בשו"ת מנחת יצחק הביא בשם החתם סופר את ההבחנה בין הפלגה בספינה לבין הליכה לסוף התחום שעובר על 'אם תשוב משבת רגליך': "דשאני ישיבה בספינה, דיושב ושובת כמו בחדר מטתו בביתו, ואינו עושה שום דבר בגופו ומיא הוא דממטי לי' והוא נח, משא"כ בהליכתו בתוך התחום להתקרב אל סוף התחום, עובר על אם תשוב משבת רגליך ואינו שובת, והוא עובדא דחול טפי, ועובר על שבות דאוי' לפמ"ש הרמב"ן".⁶⁰ וממילא הוא מבחין בין הפלגה בספינה לבין נסיעה ברכבת קיטור: "ולפ"ז היינו דוקא בספינה שישב בקתדרא, ואינו מתקרב במעשה גופו, ויושב ועוסק בעונג שבתו כמו בביתו ממש, אבל הנוסעים בדאמפ-וואגן (=עגלות המונעות על ידי קיטור) אינו שובת וגופו נע ונד, ואי אפשר לו לעסוק בעסקי שבת בשבתו אשר רגיל בהם בביתו, ומתקרב אל מקום מסחרו בשבת להיות שם ביום החול, פשוט דגרע טפי ממחשיך על התחום ואיסור גמור הוא אפילו מדאוי' ומפורש בדברי קבלה".⁶¹ מתוך כך מסיק במנחת יצחק שיש להבחין בין הפלגה בספינה לטיסה באווירון, ומסיבות נוספות יש לאסור טיסה מערב שבת כאשר

⁵⁵ מגן אברהם, שם, ס"ק יט. המגן אברהם הפנה לשו"ע בסימן תקלא, סעיף ד: 'ואלו מגלחין במועד ... וכן הבא ממדינת הים בחול המועד, או שבא בערב הרגל ולא היה שהות ביום לגלח, והוא שלא יצא מארץ ישראל לחוצה לארץ לטייל', על כך מעיר במגן אברהם שם: 'אבל יצא להרוויח, או לראות פני חברו, שרי, דמקרי מצווה'.

⁵⁶ ראה בית יוסף שם.

⁵⁷ בית יוסף, אורח חיים, סימן רמח, אות ד: 'ומכל מקום נראה לי שאין כל הפוסקים מודים לרבינו תם בזה ... אלא ודאי לית להו הא דרבינו תם'.

⁵⁸ כך גם בראב"ה שהביא את דברי ר"ת וסיכם: 'וכן נראה לי עיקר' (ראב"ה, חלק א, מסכת שבת, סימן קצח, ד"ה תנו רבנן).

⁵⁹ רמ"א, אורח חיים, סימן רמח, סעיף ד. גם במגן אברהם, שם, כתב: 'וכבר נתפשט המנהג להפליג אפי' בשבת'.

⁶⁰ שו"ת מנחת יצחק, חלק ב, סימן קו, אות טו.

⁶¹ שם.

הטיסה ממשיכה לתוך שבת: "ובזה תבנא לדינא גם לענין נסיעה באוירון אף באופן שיסע כל יום השבת על האוירון דמ"מ אסור".⁶²

לכאורה דברי החתם סופר נוגעים להיתר להפליג לפני שלושה ימים הסמוכים לשבת מטעם שבספינה ניתן כבר להתרגל לשינוי משא"כ בקיטור ובהפלגה, אולם נראה שדיון זה כלל לא מעשי ביחס לטיסה, מכיוון שאין טיסות ארוכות כ"כ שיש לדון לגבי טיסה המתחילה ביום שלישי ונמשכת לתוך שבת. יש אמנם לדון לגבי טיסה המתחילה בשלושת הימים הסמוכים לשבת, שבכה"ג אסור גם בהפלגה ומותר לצורך מצווה.

כך גם מסכם בפשיטות בשו"ת אגרות משה: "ובדבר שבת אינו נוגע למעשה כי יראי ה' לא יסעו בעראפלאן בשבת כי אף אם אין תחומין למעלה הרי לאחר שיגיע העראפלאן על הקרקע נוסעים העראפלאנס שטח גדול יותר מתחום שבת על הארץ ממש שיש כבר איסור תחומין, וגם יהיה אסור לירד וגם הא אין שום אדם נוסע בלא חפצים, וגם הא ליותר מ"ב מיל אסור להרמ"א מדין תחומין אף למעלה מעשרה מאחר דהוא ספקא דאורייתא ובלא כל זה נמי אין לשומרי תורה ליסע בעראפלאן בשבת אף אם יכנס לשם בע"ש ויצא משם אחר השבת וממילא אין נוגע זה למעשה. ולפלפולא בעלמא ודאי אין צורך בלא הוכחות מגמ' ופוסקים".⁶³

כך גם בשו"ת ציץ אליעזר מכמה טעמים: "שזה ברור שאפי' אם מנהיג האוירון הוא עכו"ם, אם נוסע רק עבור ישראל, או רובו ישראל, אסור להפליג בו משום אמירה לנכרי, שהרבה מלאכות האסורות מה"ת עושה מנהיג האוירון, וכאן עוד יותר חמור מאמירה דעלמא מכיון שנהנה מיד... וכל הדיון הוא כשרוב נוסעים עכו"ם. והנה לדעת הרי"ף הרמב"ם והשו"ע, שטעם איסור הפלגה בספינה ג' ימים לשבת הוא משום ביטול עונג שבת, כ"ש טיסה באוירון שאסור בתוך ג' ימים לשבת אם ברור שיסע במשך כל הזמן עד שבת, כי באוירון הנענוע והסבוב ושינוי הוסת הוא בהרבה יותר גדול וחזק מבספינה. ואפילו למה שהבאנו לעיל אות ז' בשם המאירי להתיר בזמנינו בספינה שהספנים בה הרבה, חוץ מה שהבאנו לעיל שם להעיר ע"ז, נראה שדבריו אמורים רק בספינה שמינה נייחא ומיא הוא דקא ממטי לה, משא"כ באוירון שעל אף כל השיפורים שיכניסו בו הוא מסתובב סביב סביב מעל כדור הארץ וזה שינוי וסת גדול לנוסעים בתוכו. וכן לדעת בעל המאור שהוא משום שמא יבוא לידי סכנה, כ"ש שגם באוירון מקום סכנה הוא בטיסתו, ונראה ג"כ כמתנה לדחות את השבת, דומיא שמבאר בספינה".⁶⁴

אכן, כפי שכתב בציץ אליעזר, כאשר הולך לצורך דבר מצווה כגון לצורך פרנסתו נראה שיש להתיר לצאת לטיסה היוצאת בערב שבת, שאינה מתוכננת להימשך אל תוך השבת: "ואין להתיר בע"ש רק מצד ההיתר שמוזכר ברמ"א (או"ח סי' רמ"ח סעי' ד') שכל מקום שהולך לסחורה או לראות פני חבירו חשוב הכל דבר מצווה, ואינו חשיב דבר הרשות רק כשהולך לטייל".⁶⁵

לאור כל האמור, יש לדון כעת לגבי טיסה כזו שידוע לו מראש שבאמצע הטיסה יגיע למקום שבו תחול השבת ובאותה טיסה גם תצא השבת, האם מותר לו לטוס באותה טיסה מהטעמים הנ"ל.

⁶² שם, אות טז.

⁶³ שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ג, סימן צו.

⁶⁴ שו"ת ציץ אליעזר, חלק א, סימן כא, אות י.

⁶⁵ שם.

לאור האמור, כאשר מדובר בטיסה לצורך פרנסה ולראות פני חברו, הרי שלפי הרמ"א מותר. לכאורה גם לפי הנימוקים שהביא בתשובת אגרות משה הנזכרת, לא יהיה חשש כלל שהרי הנחיתה תהיה ביום חול ולא בשבת. אם כי מטעמים אחרים נראה שהגרמ"פ עצמו אוסר: "ובלא כל זה נמי אין לשומרי תורה ליסע בעראפלאן בשבת אף אם יכנס לשם בע"ש ויצא משם אחר השבת".⁶⁶ כלומר מעיקר הדין נראה שמותר אולם בפועל אין לנהוג כך.

כך אכן מביא בספר תאריך ישראל שפסק הגר"ש אלישיב: "וכן נמסר לי מהגר"ג בעס שליט"א... בענין נסיעה מע"ש מיפאן לאמריקא ובאמצע ניסועו נתהפך ליום השבת... ששאל נמי מהגר"ש אלישיב שליט"א בענין נסיעה זו, והיה נראה לו דלכתחילה אין ליכנס לענין זה עכ"ד. אך י"ל דגם הגר"ש אלישיב שליט"א מודה דמעיקר הדין הוא מותר אלא שס"ל דאינו מן הראוי לכתחילה לשבות ביום המנוחה באוירון, אבל מי שצריך לכך, וכגון שנוסע משום דבר נחוץ או לדבר מצוה, שפיר יודה שמותר לו לטוס מע"ש מאחר דיש להתיר מדינא".⁶⁷

אמנם, יש שהתירו מעיקר הדין ולא אסרו גם לכתחילה כפי שהביא שם בספר תאריך ישראל: "והנה שוב שאלתי את הגר"פ שיינברג שליט"א בזה אם מותר לטוס בע"ש אם באמצע הנסיעה יחול שבת ושוב יתהפך לע"ש, וכגון אם נוסע מיפאן או לאוסטריליא בע"ש לאמריקא. והשיב דמותר ע"פ דין, אלא שצריך לשמור את השבת באוירון כשיחול עליו שבת באותו מקום".⁶⁸ כך גם הביא משמו של הגר"י גוסטמאן שהשיב "דמותר ליכנס למסע כזה לכתחילה".⁶⁹

אולם כאמור נראה שאין להקל בכך אלא רק לדבר מצווה כגון לצורך פרנסה וכדומה וכפי שהובא לעיל בשם הרמ"א.

יצוין שוב, כי לדעת החזון איש, שפסק על פי בעל המאור, קו התאריך אינו עובר בין יפן לארה"ב ומשום כך גם כאשר שקעה השמש בטיסתו, הרי זו שקיעת השמש של יום חמישי, ומשום כך אין לחשוש כלל לחילול שבת או לטיסה ביום שישי מחשש שבמהלך טיסתו יגיע למקום ששם שבת. אולם, כאמור רוב הפוסקים לא פסקו כמוהו להלכה ורק חששו לו לחומרא, ונראה שגם לפוסקים כמוהו, לפחות לגבי חומרת איסור שבת יש להחמיר כשיטות האחרות הסבורות שבטיסה זו נחצה קו התאריך וממילא כאשר תשקע השמש תהיה זו כניסת השבת.

ז. קידוש והבדלה

מהאמור עולה כי היות ושבת יכולה שתהיה גם לשעות בודדות ומשום כך כאשר הטיסה מגיעה למקום שבו שקעה השמש יש לאסור עשיית מלאכה. אולם יש להתלבט לגבי קידוש ותפילות כאשר הגיע למקום שבו שקעה השמש, או הבדלה כאשר יצא משם.

נראה לומר כי היות ולדעת החזון-איש כלל לא מדובר בערב שבת אלא בערב יום חמישי, הרי שעל אף שרוב הפוסקים לא הכריעו כמוהו להלכה ורק חששו לו לחומרא, לפחות לגבי דין דרבנן יש

⁶⁶ שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ג, סימן צו.

⁶⁷ תאריך ישראל, סימן כא, אות טו, עמ' תקעג.

⁶⁸ שם.

⁶⁹ שם.

להורות שלא לקדש ולא יתפלל תפילות שבת. עם זאת, יש להחמיר בדין דאורייתא של מלאכות שבת. כלומר החמרה כדעת החזון איש תביא בהקשר שלנו לקולא שלא לקדש ושלא להתפלל את תפילות השבת.⁷⁰

כך אכן דן בספר תאריך ישראל בענין: "דבר השכיח טובא באלו שנוסעים למזרח הרחוק כגון לערי כינא (=סין) וכדומה, דכשחוזרים לביתם טסים משם בע"ש ממערב למזרח ובזמן קרוב כשהם בהאורון נעשה שם שבת, ובתוך נסיעתם עוברים הקו התאריך והחזר היום לע"ש, וכשיגיעו לנוא יארק עדיין הוא ע"ש".⁷¹ והביא שם בשם הגר"פ שיינברג שהשיב: "שלא יתפללו בליל שבת בהאורון ולא יקדשו שם, אלא ימתינו עד שיגיעו לנוא יארק ואז יקיימו דברים אלו. וגם לא יעשו מלאכה שם בהאורון עד שיגיעו למקום שאינו שבת".⁷² כך גם הביא שם בשם הגרי"ז גוסטמן: "דכשקידש היום בתוך הנסיעה אינו עושה קידוש ויסיר המוקצה מבגדיו, וכשנעשה ליל שישי בחזרה אין מבדילים".

לעומת זאת, בשם הגרי"ש אלישיב הביא שם: "דבאמצע הנסיעה כשנעשה שבת יתפלל ערבית של שבת, ואם רוצה לאכול, צריך לקדש תחלה לפני האכילה. ועוד דכשקידש היום, לא יהא לו מוקצה".⁷³ אכן, נראה כי הגרי"ש אלישיב פסק כך לשיטתו, שקו התאריך הוא בקו 180 מעלות מירושלים כדעת גדולי ירושלים ולא כדעת החזון איש, ולא חשש לשיטת החזון-איש אלא רק לעניין איסורי מלאכה ולא מעבר לכך.⁷⁴ אולם מי שיחשוש לדעת החזון-איש שכלל לא מדובר בליל שבת אלא בליל חמישי, הרי שיש להחמיר אמנם לגבי מלאכות שבת, אולם לגבי קידוש ותפילות נראה כי שב ואל תעשה עדיף.⁷⁵ ובפרט שיש הסבורים כפי שראינו לעיל שהאדם קובע ולא המקום, ומשום כך נראה שלדעתם גם כאשר יוצא ממקום שבו שבת, עליו להמשיך לשמור שבת, ובוודאי שלא להבדיל.

ח. סיכום

העולה מכל הנ"ל,

1. קו התאריך הוא קו דמיוני שאותו יש להעביר במקום כל שהוא בכדור הארץ. כתוצאה מסימון קו זה מי שיחצה את אותו הקו יעבור לאזור שבו התאריך יהיה מוקדם או מאוחר ביום מהתאריך במקום בו היה לפני חציית הקו.

⁷⁰ לכאורה ניתן היה לקדש ולהבדיל, שהרי מחשש לברכות לבטלה ניתן היה לקדש ולהבדיל מבלי לומר את הברכות אלא רק את נוסח הפסוקים, הזכרת יציאת מצרים וברכת בורא פרי הגפן. וכן בהבדלה, הרי ניתן לומר את נוסח ההבדלה מבלי לברך ברכת המבדיל, או הנוסח שבתפילה, ולברך על היין ועל הבשמים. ונמצא שאינו מזכיר שם שמים לבטלה. על כך, יש להשיב, כי מדובר בחשש של "דובר שקרים לא יכון לנגד עיני", ולכן אין לקיים את דיני "זכור את יום השבת" (מהם מסתעפים דיני תפילות השבת, קידוש והבדלה) במקרה של ספק.

⁷¹ תאריך ישראל, סימן ד, הערה ז, עמ' תקט.

⁷² שם.

⁷³ שם.

⁷⁴ ראה: תאריך ישראל, סימן א, הערה נג בשם הגרי"ש אלישיב, ובעמ' קלט, הערה ז.

⁷⁵ תאריך ישראל, שם.

2. לא מצאנו התייחסות מפורשת בדברי חז"ל לשאלת קו התאריך, כמה מראשונים עסקו בכך האופן עיוני. להלן נתאר ארבע שיטות הלכתיות לגבי קו התאריך ההלכתי:

(א) קו התאריך הוא "בקצה המזרח" שהוא במקום 90 מעלות מזרחית לירושלים 270 מעלות ממערבה (וכך פסק בעל החזון איש). (ב) קו התאריך הוא 12 שעות לפני ואחרי א"י, שהם 180 מעלות למזרח של ירושלים. (ג) קו התאריך ההלכתי עובר 9 שעות ועוד ממזרח לירושלים. (ד) היות ולא מצאנו בדברי חז"ל, ברמב"ם ובשו"ע קו תאריך, הרי שאין כלל קו תאריך הלכתי מיוחד, ובכל מקום יש לשבות ממלאכה ביום השביעי של השבוע כפי שמקובל על בני המקום שהתיישבו שם.

3. להלכה הכריעו רוב הפוסקים שלא כמו החזון איש. רבים המליצו לשבות ביום השביעי המקובל במקום, ורק להחמיר כחזון איש ביום ראשון לפחות במלאכות מדאורייתא. אולם בפועל המנהג כיום אצל הנוסעים ליפן למסחר או לנופש לשבות רק ביום השביעי כמו מניין הימים הדומה למנין של בני ארץ ישראל ולא להחמיר ביום הראשון כלל, כפי שהעיד הגר"מ שטרנבוך בספרו תשובות ונהגות.

4. באשר לשאלה שבפנינו, הרי שלפי דעת החזון איש וסיעתו, יפן עצמה מצויה מעבר לקו התאריך, כך שיום שישי, לפי המנהג המקובל, הנו יום חמישי על-פי ההלכה. לפי השיטות האחרות קו התאריך מצוי בין יפן לארה"ב כך שכל הטס מיפן לארה"ב חייב לעבור את קו התאריך, ובמקרה שבשאלה החשכה שראו הנוסעים במהלך הטיסה היתה שקיעת החמה של כניסת השבת.

5. מהם הזמנים החלים על אדם שעבר בין שני מקומות שיש ביניהם הבדלי זמן. נחלקו בכך אחרונים: בשו"ת להורות נתן לר' נתן גשטטר, הסתפק האם היום תלוי בעשרים וארבע שעות והכריע שכן. כך גם סבור הגר"מ כשר ובספרו תורה שלמה הביא שהסכים עמו הגאון ר' אלעזר שלמה אלפנדרי וכן קיבל תשובה מבעל הצפנת פענח, ונוטה לכך שעל אדם זה לשמור מעת לעת. אמנם בעל שו"ת חבלים בנעימים חלק על כך ופסק שהיום תלוי בשמש ולא במספר השעות וממילא גם יום ארוך מעשרים וארבע שעות או קצר ממנו, הרי הוא יום שלם העומד בפני עצמו. וכן פסקו רבים מפוסקי דורנו.

6. יש לברר שאלה עקרונית: האם חיובי הימים, כגון שבת, חג וכו' נקבעים לפי האדם השוה, שכבר נתחייב במקום אחד בעשרים וארבע שעות, או שמא החיובים נקבעים לפי המקום.

7. בספר פסקי תשובה הביא מכתב מהאדמו"ר מגור בעל ה'אמרי אמת' שהקובע הוא האדם ולא המקום. כך גם כתבו בשו"ת ארץ צבי לר' צבי פרומר ובשו"ת תשובות ונהגות. ומדבריהם נראה שכאשר הקדים וחצה את קו התאריך והגיע למקום שבו שבת, תחול עליו שבת, וגם אם יצא משם מסתבר שעליו להמשיך לשמור שבת עד לצאתה.

8. לגבי נקודת הזמן הקובעת את חיובו של האדם, כאמור, כתב בשו"ת ארץ צבי (פרומר) שחיובי שבת חלים בתחילתה. בדומה לכך, גם בספר ארץ הצבי (שכטר) למד משיטת מהר"ם שתחילת השבת מטילה את חיובי השבת ולא רגעי השבת השונים.
9. מאידך גיסא, בשו"ת בית אבי כתב שקדושת שבת ויום טוב תלויה במקום, ומשום כך למרות שהאדם עצמו כבר הבדיל במוצאי שבת, הרי שאם הוא עבר למקום ששם עדין שבת, עליו לשבות שם, ואף אם עבר את קו התאריך למקום ששם תחילת השבת, חייב לשבות מחדש כתושבי המקום לשם הוא הגיע. כך גם כתב הגר"צ אבא שאול בשו"ת אור לציון. כך גם בשו"ת באר משה לר' משה שטרן. וכמדומה שרבו הפוסקים האוחזים בשיטה זו שהמקום קובע ולא האדם.
10. על בסיס האמור, ששבת וכו' יכולה להיות גם פחות מעשרים וארבע שעות או יותר מעשרים וארבע שעות, ואזלין בתר המקום לשם הגיע ולא בתר הגברא שהתחייב במקום ממנו הוא בא, נראה שהיות והגיע למקום שבו כבר החלה השבת עליו לשמור שבת באותו המקום.
11. לאור האפשרות ששבת תחול באמצע הטיסה, מתעוררת שאלה נוספת, לגבי עצם הטיסה. הברייטא במסכת שבת אוסרת להפליג בספינה בשלושת הימים הסמוכים לשבת, ויש לדון האם הוא הדין לטיסה בימים הסמוכים לשבת.
12. על פי עיוננו, כאשר מדובר בטיסה לצורך פרנסה ולראות פני חברו, הרי שלפי הרמ"א מותר. לכאורה גם לפי הנימוקים שהביא בתשובת אגרות משה, לא תהיה בעיה כלל שהרי הנחיתה תהיה ביום חול ולא בשבת. אם כי מטעמים אחרים נראה שהגרמ"פ עצמו אוסר.
13. כך אכן מביא בספר תאריך ישראל שפסק הגר"ש אלישיב שלכתחילה אין מן הראוי לשבות ביום המנוחה באוירון, אבל מי שצריך לכך, וכגון שנוסע משום דבר נחוץ או לדבר מצוה, מותר לו לטוס מע"ש. אולם בשם הגר"ח"פ שיינברג והגר"ז גוסטמן הביא שהתירו לכתחילה לצאת למסע, וישמרו את השבת במטוס.
14. מהאמור עולה כי היות ושבת יכולה שתהיה גם לשעות בודדות ומשום כך כאשר הטיסה מגיעה למקום שבו שקעה השמש יש לאסור עשיית מלאכה. אולם יש להתלבט לגבי קידוש ותפילות כאשר הגיע למקום שבו שקעה השמש, או הבדלה כאשר יצא משם.
15. לגבי קידוש והבדלה כאשר הגיע למקום שבו שקעה השמש, או הבדלה כאשר יצא משם. נראה כי היות ולדעת החזון-איש כלל לא מדובר בערב שבת אלא בערב יום חמישי, הרי שעל אף שרוב הפוסקים לא הכריעו כמוהו להלכה ורק חששו לו לחומרא, לפחות לגבי דין דרבנן יש להורות שלא לקדש ולא יתפלל תפילות שבת. עם זאת, יש להחמיר בדין דאורייתא של מלאכות שבת. כך אכן הביא בספר תאריך ישראל בשם הגר"ח"פ שיינברג והגר"ז גוסטמן.

16. אמנם, לדעת הגר"ש אלישיב כשנעשה שבת יש להתפלל ערבית של שבת, ואם רוצה לאכול, צריך לקדש תחלה לפני האכילה. נראה כי הגר"ש אלישיב פסק כך לשיטתו, שקו התאריך הוא בקו 180 מעלות מירושלים ולא חשש לשיטת החזון-איש אלא רק לעניין איסורי מלאכה. אולם מי שיחשוש לדעת החזון-איש שכלל לא מדובר בליל שבת אלא בליל חמישי, הרי שיש להחמיר אמנם לגבי מלאכות שבת, אולם לגבי קידוש ותפילות נראה כי שב ואל תעשה עדיף. ובפרט שיש הסבורים שהאדם קובע ולא המקום, ומשום כך נראה שלדעתם גם כאשר יוצא ממקום שבו שבת, עליו להמשיך לשמור שבת, ובוודאי שלא להבדיל.